

Osmanlı dünyasına bilge bir bakış : Mehmet Genç

Yazan:

Tarih:

Yer: Kitap Dergisi

<http://www.gundogan.com/kitapdergisi/MAKALE.asp?HABERID=122>

Büyükler mütevazı olur

İlber Ortaylı bir yazısında "Eskiden Halil İnalcık'ın eserleri ve çalışmaları zikredilmeden Osmanlı tarihi üzerinde hiçbir kitap ve makale kaleme alınmazdı. Bu, günümüzde de geçerliliğini sürdürüyor" der. Haklı. Aynı sözü hiç değiştirmeden Mehmet Genç için söylemek mübalağa olmaz.

Son yıllarda yayınlanmış, yerli ve yabancı Osmanlı tarihi ve iktisadî ile ilgili kitaplara bir göz atıldığında kaynaklar arasında sıkça Mehmet Genç'in ismine rastlamak tesadüf değildir.

Peki neden yerli ve yabancı tarihçilerin saygıyla andıkları bu isim, tarih uzmanları dışında pek bilinmiyor? Bu soruya cevap vermek için biraz geriye doğru gidiyoruz...Çok değil 2001 yılına.

2001 yılı Aydın Doğan Vakfı Ödülü tarih dalında, "Osmanlı Toplumunda Aile" başlıklı kitabıyla Prof. Dr. İlber Ortaylı'ya verildi. Bu yıl ödül için başvurmuş kitaplar Hürriyet gazetesinden Murat Bardakçı ve Doğan Hızlan'ın ön elemesinden geçtikten sonra büyük jürinin önüne gelmişti. Prof. Dr. Ethem Eldem'in istifasıyla çalışmasını 9 üyeyle yürüten jüri, ödülü (ve 14 milyar lirayı) Ortaylı'ya verirken, bu yıl bir "ilk"i gerçekleştirerek tarihçi Mehmet Genç'i de "Özel Ödül"e layık gördü. Oysa özel ödül diye bir kategori olmadığı gibi Mehmet Genç ve yayınlanan kitabı "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi" kitabı yarışmaya başvurmamıştı.

Mehmet Genç, Aydın Doğan Vakfı Yürütme Kurulu Başkanı Orhan Birgit'e gönderdiği bir mektupla bu ödüllendirme tarzını eleştiriyor ve şöyle diyordu;

"Aydın Doğan Vakfı Tarih Seçiciler Kurulunun Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi adlı kitabım hakkındaki övgü ve takdirlerini bildiren 19 Mart 2001 tarihli nazik ve mültefit mektubunuza teşekkür ederim.

Ödüller kazanmak ve popüler olmak benim hayat tercihlerim arasında yer almaz. İtibarı pek yüksek olan vakfınızın vereceği tarih ödülü için herhangi bir başvuruda bulunmamış olmakla da bu tutumumu imâ etmiş olduğumu düşünüyordum. Seçiciler kurulunuzun saygı değer üyelerinin kitabım hakkında verdikleri kararla, bu konuda benim de yanlışmış olduğumu ortaya koyan bir yanlışlığa düştüklerini görüyorum. Herhalde, benim bu yarışmaya katılmayı uygun bulmadığımı daha açık bir biçimde ifade etmem gerekirdi. Hata yapmışım.

Sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, her ödül açık veya kapalı bir yarışmanın sonucudur. Çok sayıda başvuru arasından ödüle lâyık olan eser ve yazarı tespit ve ilan edildikten sonra, ayrıca kazanamayanların isimleri açıklanmaz! Normal ve tabii olan da budur. Vakfınızın 1997'den beri başarı ile sürdürülen ödüllendirmeleri de aynı tabiiliğin içinde bulunur. Nitekim bu yıl verilecek ödül ile ilgili olarak yaptığınız duyuruda da 'ödül tek kitaba verilecek' diye tarafınızdan ilân edilmiş bulunuyordu.

Ancak, bu yıl Seçiciler Kurulunuz bu tabiiliğin sınırlarını zorlayarak 'bir yenilik icad etmiş' ve sadece ödülü kazanan eseri ve yazarı tesbit ve ilan etmekle yetinmemiş, ayrıca ödüle lâyık görülmeyen eserler arasından en az kötüsü saydığı bir kitabı da seçerek onu, ödüle lâyık görülmeyen eserlerin âdeta temsilcisi gibi ilan etmeyi uygun görmüştür.

Ödül için başvuruda bulunmayan bir kitabı ve yazarını, kazanamayanların arasına yerleştirdikten sonra gazetelerinizde ilan etmiş olmanızı - iyi niyetle yapılmış beğeni, takdir ve övgülerle dahi olsa! - sizin açınızdan ciddi bir yanlışlık, benim açımdan ise maalesef tatsız bir yol kazası olarak değerlendirdiğimi ifade etmek isterim. Saygılarımla. Mehmet Genç"

Evet cevabı kendi içinde saklı " Ödüller kazanmak ve popüler olmak benim hayat tercihlerim arasında yer almaz". Bu prensip Mehmet Genç'in hayata bakışını çok güzel ifade ediyor... Bu sebepten onu televizyonlarda, röportaj verirken veya açık oturumlarda boy gösterirken göremezsiniz. Popüler olmaktan ısrarla kaçınmasının sebebi budur.

Akademik dünyaya adım atışını kendisi Tarih Vakfında yaptığı bir konuşmada şöyle anlatıyor; " Şereflikoçhisar'a kaymakam vekili olarak henüz tayin edilmiştim. Sık sık Ankara'ya gidip geliyordum, işte o sıralarda gazetede iktisat tarihi asistanlığı için bir ilan gördüm. O dönem de Weber'i okuyordum, Max Weber hem sosyolog, hem hukukçu, hem teorisyendi, hem de iktisat tarihiyle ilgileniyordu, yani tam bana uygun bir model. Weber'in iğvasıyla, (kandırmasıyla) İstanbul'a kalktım geldim. Rahmetli Ömer Lütfi Barkan'ın yanına asistan olarak girmek istiyordum, fakat iktisat tarihini de hiç bilmiyordum. Beni nasıl alacaklarını da hiç kestiremiyordum. Ciddi bir dil imtihanı yaptılar, sonra rahmetli Barkan beni mülakata aldı ve konuştu. Ben de ne düşündüğümü, ne istediğimi söyledim. Beni kabul etti, lutfetti ve onun yanına asistan olarak girdim. İktisat tarihine başlamamın kısa macerası budur."

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi kitabı, bir tesadüf eseri yazılmadığı gibi, bu kadar etkili olması da tesadüfi değildir. Kitabı incelemeye geçmeden önce Genç'in iktisat tarihi hakkındaki görüşlerini bilmeye gerek var.

İktisat tarihi, iktisat ve tarih veya tarihçi

Bu bölümdeki bilgileri Mehmet Genç'in Tarih Vakfındaki bir sohbetinden olduğu gibi aktarıyorum; Önümüze geniş bir perde açarak, tarih yazımını incelediğimiz zaman, sadece "ne oldu?" sorusunun etrafında dönen, kendisini geçmişte yaşanan siyasal olguların betimlenmesiyle sınırlayan geleneksel tarihçilik anlayışının terk edildiğini ve günümüz tarihçilerinin "ne oldu?" sorusundan ziyade "niçin oldu?" sorusuna cevap aradıklarını görürüz.

Tarihi bir toplumsal bilim olarak kabul etmemizin temel taşlarından biri olan "niçin oldu?" sorusu, tarihçileri devlet odaklı siyasal tarih incelemelerinin yanında, toplumsal, demografik, iktisadi, kültürel vb birçok araştırma alanına yönlendirmiş ve bu sayede tarih yazımında büyük bir değişim yaşanmıştır. İktisat tarihini bu değişimin sonuçlarından biri olarak değerlendiren Genç, bu disiplin hakkındaki görüşlerini şöyle ifade ediyor:

"Benim saham iktisat tarihidir. İktisat tarihi, adı üstünde, melez bir disiplindir, hem iktisatla, hem tarihle bağlantılıdır, ama aynı zamanda onlardan ayrı bir kimliği, otonomisi vardır. Fakat bu iki disiplinle bağlantılarını sürekli canlı tutmak ve koparmamak zorunda olan bir disiplindir. İktisat, bildiğiniz gibi, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri, etkileşimleri, bunların oluşturduğu yapıları vesaireyi bulan ve bunları matematikle formüle ederek ifade eden bir disiplindir. Geçmişin iktisadi değişkenleri arasında benzer tipte ilişkiler kurmak iddiasında olan iktisat tarihi, iktisat biliminin geliştirdiği teorileri, kavramları ve modelleri kullanmak zorundadır. Eğer iktisat tarihi bunlardan koparsa yaptıkları, birbiri ile ilişkisi son derece zayıf, olguları sadece tespit ederek yan yana dizmekten ibaret anlamsız bir yığın haline gelir. Bu yüzden iktisatla bağlantısını korumak zorundadır. Bir çeşit parazit de değildir iktisat tarihi, iktisat bilimine de katkıları vardır. Özellikle Amerika kökenli birçok iktisatçı, iktisat tarihinin gereksiz olduğunu düşünse de sadece matematikten oluşan bir iktisat, tarihten, toplumdan, kültürden kopuk, yaşayabilirliği zayıf olan bir iktisattır. Realist hipotezlerin geliştirilmesi, teorik izahların yapılması iktisat tarihinin yardımı olmadan mümkün değil. Onun için, iktisat ve iktisat tarihinin bağlantıları her ikisinin de lehine olan iyi ilişkiler içinde kalmalıdır. İktisat tarihinin tarihle bağlantısı da aynı derecede önemlidir. İktisat tarihi, tarih disiplininin 200, 300 seneden beri geliştirdiği usulleri kullanarak kendi verilerini inşa etmek durumundadır. Bunları yapmazsa, kendisi bizzat tarihçinin tekniklerini kullanarak, tarihin karmaşık kaotik ummanına dalıp kendi olgularını inşa edip çıkarmazsa, tarihçilerin ikinci elden yaptıkları araştırmalara dayanarak teoriler geliştirmeye kalkarsa, çok boş, formel ve hiçbir işe yaramayan bilgiler yığını meydana getirir. Onun için iktisat tarihçisi, tarihçinin usullerini, metot teknolojisini öğrenmeli, kullanmalı ve kendi verilerini bizzat inşa etmelidir. Tarihin verileri belli hipotez ve teorik modellerden hareket ederek oluşturulabilir, başka türlü yapılması mümkün değildir. İktisat tarihi, iktisata ve tarihe aynı mesafeyi koyarak bu bilimlerle ilişkilerini sürdürmek zorunda olan bir disiplindir. İktisada katkılarını arz ettim, tarihe de tabii ki katkıları vardır, çünkü iktisat tarihi aşağı yukarı yüz yaşını doldurmuştur. Benden epey yaşlıcadır ancak, disiplin olarak genç sayılabilir. Klasik tarihin, yani tarihin devletlerin siyasi, diplomatik, askeri ilişkileriyle uğraşan türlerinin, birçoğu muamma gibi olan, anlamlandırılması zor çeşitli fenomenlerini iktisat tarihi yardımı ile anlamlandırmak mümkün olabilir. Yani, genellikle bildiğinizi tahmin ettiğim bu ilişkiler üzerinde durmamda en önemli nokta, iktisat tarihçisinin hem iktisattan, hem de tarihten faydalanarak kendi teorik modellerini, hipotezlerini kurması ve bunlarla tarihe yaklaşıp bizzat kendi olgularını, verilerini inşa etmesi gerekir."

Herbir makalesi bir kitap

Mehmet Genç yazılarında her tarihçinin az çok düştüğü malumat tuzağından dikkatle kaçınır. Bilgi haline getirmeden ve modelin doğruluğunu kanıtlamadan yayınlanmasına fırsat vermez. Bazen aylarca süren yüzlerce sayfalık bir araştırma yanlış yolda yürüdüğünü kanıtladığında veya yeterince tatmin edici olmadığında gün yüzüne çıkma şansı olmadan ademe mahkum edilir...

Makalelerinin her biri uzun emekler sonunda ve çok çileli araştırmalar neticesinde ortaya çıkar. Fakat bu çileli, titiz, sabırlı çalışma tarzı onun hayatında yeni değildir... Şunu biliyorum ki eğer Genç isteseydi her makalesi ayrı kitap olabilirdi.

Uludağ Üniversitesi'nden Necmi GÜRSAKAL kişisel veb sayfasında DÜNYADA BÖYLE BİLİM ADAMLARI DA VAR adlı makalesinde Mehmet Genç'ten şöyle bahsediyor;

(Bu satırlar Mehmet Genç'in Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi adlı 2000 yılında Ötüken Yayınları tarafından yayınlanan kitabının 22. sayfasından alındı:

"Önümde iki yol vardı: Ya verileri yeterli düzeye getirmek üzere yeni kaynaklar bulacaktım; yahut mevcut verilerle yetinerek, onlardan ne çıkarılabiliyorsa, onu tez olarak yazıp araştırmayı noktalayacaktım. Doktora tezimi tamamlamak için tanınan süre de sona ermek üzere idi. Rahmetli hocam Ömer Lütfü Barkan bu ikinci yolu tavsiye, hatta ısrar ederek: 'Senin çalışma şevkini, tarzını biliyoruz; bilgi olarak bu verilerden ne çıkıyorsa, onları yaz ve tezini tamamla; ondan sonra çalışmalarına istediğin gibi devam edersin!' diyordu. Ben buna razı olamıyordum. Sorduğum soruların hiçbirini cevaplandırmayan, hiçbir hipotezimi test etmeye imkan vermeyen bu yetersiz hatta derbeder verileri bir araya getirerek herhangi bir açıklama ve genelleme ihtiva etmeyen, sadece tasvirle yetinen bir metni yazıp "bu benim tezimdir" demek istemiyordum. Bunca ümitle başladığım bir araştırmayı, zihnimi hiçbir şekilde tatmin etmeyen bir metinle noktalamak bana entelektüel bir intihar denemesi gibi geliyordu. Onun için saygıda kusur etmeden, rahmetli hocamın tavsiyesini dinlemedim ve kötü bir metinle ara vermeden araştırmayı sürdürmeyi kararlaştırdım."

Bilmem yoruma gerek var mı... Şimdi hangi araştırma görevlisi, danışman hocası, " Bu tez bitmiş artık" dediğinde, "Yok hocam daha çok işi var bunun" diyebilir. Velhasıl hem dünya, hem biz çok değiştik. Yukarıdaki satırları ben gerçek bir bilim adamı yaklaşımı olarak değerlendiriyor ve iktisat tarihi konusundaki çalışmaları ile dünyanın tanıdığı Mehmet Genç'in önünde saygı ile eğiliyorum. Dünyada pek böyle insanların kalmamasını büyük bir eksiklik olarak gördüğümü bilmem eklememe gerek var mı ?)

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi " neden çok önemlidir?

Herhangi bir düşünce veya bilgi alanında, yaptıklarıyla ve yazdıklarıyla, o alanın yöntemlerinin geliştirilmesine, sistematik bilgi birikiminin standartlaşmasına birincil katkıda bulunan düşünür veya bilim adamları genellikle "büyük" diye nitelenir. Mehmet Genç yeni yöntemler ve oluşturduğu parametrelerle iktisat tarihimizde "yerli" ve yeni oldukça etkili analitik araçlara sahip olmamızı sağladı. Yeni nesil tarihçilerin en etkililerinden Suraiya Faroqi, tarihçileri, "belge fetişizmi"ne karşı uyararak onları her bulduğu belgeyi doğru kabul ederek ciddi hatalara düşme konusunda uyarıyordu.. Mehmet Genç ise bir tanımlama yöntemi oluşturmakla yetinmemiş yeni terkipler geliştirmiştir... Fakat o bununla da yetinmemiş Osmanlı ekonomisini anlamlandırabileceğimiz modeller inşa etmiştir. O büyük bir tarihçidir.

Kitaba adının veren makalede çarpıcı bir tespitle işe başlıyoruz...Genç, Osmanlı arşiv kaynaklarının % 1'inin ile tam değerlendirilmediğini gelecekteki tarihçilerin çok daha büyük problemleri çözme imkanlarının olacağını belirtiyor.

Fakat burada paradokssal bir şekilde giderek büyüyen veri yığınının rağmen çözümü güçleşen problemlerin varlığından bahseder. Bir çelişki gibi görünen bu durum aslında son derece normal bir sonuçtur. İşte tarihçi burada varlığını gösterir. Yeni perspektiflere, yeni analiz araçlarına ihtiyaç vardır. Ne kadar çok bilgimiz olursa olsun bu bilginin "niçin" orada olduğunu bilmeden bilgiyi işlemek, bunu kullanılabilir hale getirmek mümkün değildir...

Bugüne kadar bilinenin aksine Mehmet Genç bize kapitülasyonlara kadar uzanan anti merkantilist

tavrın neden kaynaklandığını ve klasik tarihçilikle asla izah edilemeyecek bir ekonomi politiğin ilk ipuçlarının tarif ediyor. Yepyeni bir model ortaya koyuyor. İşte bu çarpıcı modelin ana hatları: Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün klasik dönemde (1500-1850) hakim olan temel referans ilkeleri:

- 1- Provizyonizm
- 2- Tradisyonizm
- 3- Fiskalizm

Provizyonizm: İaşecilik

Osmanlı yöneticileri yüzyıllar boyunca bu prensiple hareket edegelmişlerdir... Öncelikle tüketicinin ihtiyacını karşılamalıdır. Buna göre asıl amaç insanların ihtiyacını karşılamaktır. Bu şekliyle iç pazarda mal arzını yüksek tutmak üzere ihracat engellenir ve ithalat serbest bırakılır... İç talep karşılanmadıkça bir malın ülke dışına çıkmasını istemiyor ve onu engelliyor, buna karşılık ithalatını teşvik ediyor. Osmanlılar bütün mallar için 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar 300 yıldan fazla bir süre içinde bunu uygulamışlardır. Yani önce halkın ihtiyacı karşılanacak. "Ne olursa olsun, bir yerlerden para kazanalım yok."

Tradisyonizm : Gelenekçilik

Osmanlı ekonomik ve toplumsal hayatının ikinci prensibidir. Yanlış anlaşılmasın için altı çizilmesi gereken husus, gelenekçilik, gelenek demek değildir. İktisadi hayatın herhangi bir alanında gelenekten sapma, bir değişmeyi meydana getirdiği takdirde, ona uyum sağlamak üzere yeni değişmelere yol vermek yerine, değişmeyi ortadan kaldırarak eskiyi geri getirme iradesi hakimdir. Gelenek hukuki yaptırım gücüne kavuşturulmuş kurallar bütünüdür. "Kadim olana uyma" zorunluluğu hukuki bir prensip hükmündedir.

Modelin üçüncü ilkesi fiskalizm

Fiskalizm, en genel ifade ile devlet hazinesine ait gelirleri mümkün olduğu kadar arttırmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek olarak tanımlanabilir. Çağdaş olan Avrupa ülkelerinde fiskalizm iş çevrelerine ve iktisadi menfaat guruplarına zarar vermeyecek, hatta çok kere faydalı olacak şekilde esnekleştirilmiş ve şartlara göre değişen iktisadi politikalara alet olarak kullanılır hale gelmiştir. Kısaca Avrupa'da fiskalizm esnek ve değişken bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı devletinde belirli ekonomik menfaat guruplarının pazarlık gücünü kullanarak etkili olmaları mümkün değildi. İktisadi menfaat guruplarının baskısı ile değişen bir iktisadi politika aleti haline gelecek şekilde yumuşatılmadığı için Osmanlı fiskalizmi sert, katı ve değişmez nitelik kazandı.

Osmanlı sisteminde, Batı'nın aksine, iktisadi gücün siyasi güce dönüşmesi olgusu pek yoktur. Siyasal güçle ekonomik güç arasında karşılıklı etkileşim Batı'da vardır; Osmanlı sisteminde bu, hemen tamamen, tek yönlüdür. Hakim olan siyasettir. Siyasi sistemde aristokrasinin oluşmasını önlemek ve sürekli yenilenen meritokratik bir elit kadrosunu işbaşında tutabilmek üzere nasıl devşirme usulünü benimsedilerse, benzer şekilde sermayeyi de, başına buyruk bir rakip veya siyaseti etkileyebilecek güç haline getirmemek üzere , devşirme tarzı bir yöntem geliştirdiler.

Mehmet Genç, şöyle diyor: "Osmanlı'nın tecrübelerinden bütün insanlık yararlanıyor. Tabii biz de yararlanabiliriz. Tarihimizin en önemli dönemlerini teşkil ettiği için onu saygı ile, ihtiramla anmak durumundayız."